

Proces umirovljenja: pokušaj provjere Atchleyeva modela prilagodbe

Process of retirement: an attempt at checking Atchley's model of adjustment

Zvezdan Penezić, Katica Lacković-Grgin, Andrijana Bačinić*

Sažetak

Umirovljenje predstavlja normativan životni događaj koji zahtijeva prilagodbu osobe pa je opravdano promatrati ga kao proces koji traje određeno vrijeme. Trajanje i složenost toga procesa ovise o subjektivnim i objektivnim okolnostima zbog kojih umirovljenje može biti redovito ili prijevremeno, prisilno ili dobrovoljno. Na osnovi američkih istraživanja Atchley smatra da se proces umirovljenja može promatrati kao niz prilagodbi predstavljenih u sedam faza: faza kad je umirovljenje još daleko, faza predumirovljenja, faza medenog mjeseca, faza razočaranja, faza reorijentacije, faza stabilnosti i terminalna faza. Te faze nisu slijed događaja koje svi prolaze, niti su nužno povezane s nekom kronološkom dobi ili dužinom vremena, kao što je to slučaj s razvojnim fazama tijekom života. Iako su Atchleyeve faze u literaturi široko prihvaćene, malo je empirijskih podataka o njihovoj valjanosti, i to samo onih dobivenih na uzorcima američkih umirovljenika.

Cilj ovog istraživanja bio je pokušati konstruirati instrument za mjerenje Atchleyevih faza prilagodbe na umirovljenje i provjeriti njegov model na uzorku hrvatskih ispitanika.

U ispitivanju je sudjelovalo 196 umirovljenih osoba s područja Hrvatske i BiH. U ispitivanju je korišten upitnik koji je sadržavao dio koji se odnosio na opće podatke te listu tvrdnji o procesu umirovljenja

Rezultati našeg istraživanja govore u prilog postojanja pet faza iz Atchleyeva modela (faza pripreme, faza medenog mjeseca, faza razočaranja, faza stabilnosti i terminalna faza), ali se deskriptori tih faza ponešto razlikuju od Atchleyeva opisa. Identificirana je još jedna faza koja se u literaturi ne spominje. Nazvali smo je fazom radne reaktivacije (s ciljem pribavljanja sredstava za život, ali bez zasnivanja radnog odnosa).

Ključne riječi: umirovljenje, Atchleyev model prilagodbe, faze umirovljenja

Summary

Retirement is a normative life event which requires a person's adjustment. According to this, retirement should be treated as a process which lasts a certain period of time. The process duration and complexity depend on subjective and objective circumstances in which retirement could be in time or earlier, voluntary or compulsory. According to some American research, Atchley thinks that the retirement process should be treated as a series of adjustments represented through seven phases: the phase when retirement is far away, pre-retirement phase, honeymoon phase, disappointment phase, reorientation phase, stability phase and terminal phase. These phases are not a sequence of events that everyone goes through, nor are they connected with some chronological age or time of phase, as is the case with lifespan developmental phases. Although Atchley's phases are accepted in literature there is a small number of empirical data for data validity. Almost all data are collected on the sample of American subjects.

The aim of this research was to construct the measurement questionnaire for Atchley's adjustment to retirement phases, and to check how appropriate his model was for the sample of Croatian subjects.

The subjects were 196 retired people in Croatia and Bosnia. The questionnaire consisted partly of the socio-demographic variable measurement, and the list of items related to the retirement process.

The results of our research indicated that there were five phases from Atchley's model (preparation phase, honeymoon phase, disappointment phase, stability phase and terminal phase). But the descriptors of those phases were somewhat different from Atchley's descriptors. An additional phase, not mentioned in literature, was identified. We called it the working reactivation phase (with the aim of finding funds for life, but without being employed again).

Key words: retirement, Atchley's model of retirement, retirement phases

Med Jad 2006;36(3-4):63-71

* Sveučilište u Zadru, Odjel za psihologiju (doc. dr. sc. Zvezdan Penezić; prof. dr. sc. Katica Lacković-Grgin; Andrijana Bačinić, prof.)

Adresa za dopisivanje / Correspondence address: Doc. dr. sc. Zvezdan Penezić, Sveučilište u Zadru, Odjel za psihologiju, Krešimirova obala 2, 23000 Zadar

Primljeno / received 2006-10-02; Ispravljeno / revised 2007-02-27; Prihvaćeno / accepted 2007-03-06.

Uvod

U razvijenim zemljama svijeta umirovljenje ljudi povezano je s vrijednostima tih društava. Oni koji su dugoročno radno pridonosili razvoju i napretku društva, u svojim kasnijim godinama života trebali bi imati pravo na udio u društvenom prosperitetu, makar ne bili uposleni. Kako je umirovljenje postajalo normativni životni događaj, javna politika usmjeravala se na dva ključna pitanja. Prvo je pitanje umirovljeničkih prava, a drugo se odnosi na propisivanje dobi za odlazak u mirovinu. Rješenja koja s tim u vezi odabiru različite zemlje, mogu biti izvorom problema prilagodbe na umirovljenje, osobito ako je stanje gospodarstva loše, a mirovinski fondovi osiromašeni te se propisima i restriktivnim mjerama krše stečena pa i ljudska prava umirovljenika. Tako npr. *prisilno* umirovljenje zanemaruje razlike među ljudima u sposobnostima, tjelesnom i mentalnom zdravlju, obiteljskim prilikama i sl. Takvo umirovljenje razlikuje se od *prijevremenog* jer su društveni i personalni razlozi prijevremenog umirovljenja obično bolje usklađeni nego što su kod prisilnog umirovljenja. Zbog gospodarske krize, koja u nas već dugo traje, i prisilno i prijevremeno umirovljenje može biti percipirano kao nenormativan, odnosno stresan životni događaj. Stoga se može očekivati da je proces umirovljenja naših ljudi možda praćen s drukčijom vrstom problema nego što ih imaju ljudi u stabilnim i ekonomski prosperitetnim društvima.

Nekoliko pregleda bogate empirijske i teorijske literature koje navode neki autori,¹ pokazuju da je interes autora s područja ekonomskih znanosti bio usmjeren na proces odlučivanja o umirovljenju, dok su sociolozi i psiholozi u svojim teoretiziranjima i istraživanjima više pozornosti posvećivali procesima prilagodbe na umirovljenje. Ta istraživanja, između ostaloga, pokazuju da oni koji u mirovinu idu prerano (s četrdesetak godina života), obično traže svojevrstan "most ka zaposlenju" i, ako je to moguće, otpočnu novu karijeru. To podjednako vrijedi i za vojne i za civilne umirovljenike.^{2,3} Ovi rezultati dobiveni su u zemljama s relativno niskom stopom nezaposlenosti gdje su šanse za zaposlenje veće nego u nas. Zato bi bilo zanimljivo ispitati kakva je u nas prilagodba prijevremeno i prisilno umirovljenih.

Umirovljenje je kompleksan fenomen zato što raznovrsne varijable utječu na pojedinčevo iskustvo umirovljenja kao i na prilagodbu umirovljenju.

Teorijski,⁴ proces umirovljenja može se promatrati kao niz prilagodbi predstavljenih u sedam faza i to:

1. Faza kad je umirovljenje još daleko (pojavljuje se uglavnom u srednjoj odrasloj dobi kad osoba intenzivno radi, financijski je sigurna i uglavnom ne razmišlja o mirovini. Ako o njoj i misli to je sporadično mišljenje o nečemu što je u budućnosti.)
2. Faza predumirovljenja (karakterizira je planiranje i intenzivno razmišljanje o aktivnostima kojima će se osoba baviti u mirovini. Ova faza završava činom umirovljenja).
3. Faza medenog mjeseca (to je vrijeme euforije u kojemu osoba pokušava učiniti sve ono za što ranije nije imala vremena. Ta je faza djelomice utemeljena na maštanjima prije umirovljenja o tome kakav bi trebao biti život u mirovini. Može uključivati puno putovanja, ovisno o pojedincu i njegovim prilikama).
4. Faza razočaranja (ima ljudi koji nakon faze medenog mjeseca uvide da neke planove nisu ostvarili ili nisu zadovoljni novim aktivnostima o kojima su maštali. Osoba nema osjećaj produktivnosti koji je imala dok je radila, osjeća se iznevjerenom i potištenom).
5. Faza reorijentacije (razočaranje ne traje zauvijek i osoba počinje s intervencijama u svoj život. Počinje ga nanovo organizirati na osnovi novih vrijednosti kako bi stvorila umirovljenički stil života koji bi trebao biti zadovoljavajući).
6. Faza stabilnosti (u njoj osoba evaluira svoj život prije i nakon umirovljenja. Ova faza može nastupiti odmah nakon umirovljenja, kod nekih nastupa ranije, a kod nekih kasnije. U toj se fazi stvaraju dugoročniji planovi i ustaljuju se aktivnosti koje će omogućiti ostvarenje tih planova).
7. Terminalna faza (u toj fazi osoba više nije usmjerena na svoju ulogu umirovljenika. O sebi ne razmišlja kao o umirovljeniku jer ju zaokupljaju druge stvari, kao što je npr. bolest vlastita ili bračnoga partnera. Sebe doživljava kao staru osobu kojoj se približava smrt).

Kasnije, na osnovi brojnih istraživanja, Atchley govori o šest faza umirovljenja⁵ jer se prva od navedenih faza kasnije više ne uvrštava u model. Ističe da se faze ne mogu primijeniti na svakog umirovljenika zbog individualnih razlika u iskustvu umirovljenja. Dakle, nabrojene faze nisu pravilan

slijed događaja koje svi prolaze niti su nužno povezane s nekom kronološkom dobi ili dužinom vremena, kao što je to slučaj s razvojnim fazama o kojima govore neke poznate teorije razvoja.

Atchleyeve se faze u literaturi relativno često navode, pri čemu se njihov broj mijenja pod utjecajem rezultata istraživanja. Njegov model kao i deskripcija pojedinih faza, koncipirani su u američkoj kulturi na osnovi istraživanja kod američkih umirovljenika.⁵

Moglo bi se očekivati da Atchleyev model faza umirovljenja ne bude potvrđen u nas s obzirom na socijalne i kulturne razlike između američkog i našeg društva. Nama nije poznat ni jedan instrument za ispitivanje i mjerenje šest preostalih faza. O njima se zaključivalo na osnovi podataka intervjua ili na osnovi mjerenja životnog zadovoljstva, stavova i opažanja ponašanja umirovljenika.

Stoga je cilj ovoga rada bio pokušati konstruirati instrument za mjerenje Atchleyevih faza i provjeriti njegov model na uzorku hrvatskih umirovljenika. Uz to, nastojat ćemo utvrditi postoje li razlike u fazama koje ćemo identificirati s obzirom na okolnosti umirovljenja (prijevremeno/redovno i prisilno/dobrovoljno).

METODE

Istraživanje se odvijalo u dva dijela koja ćemo kratko opisati.

Preliminarno istraživanje

S ciljem konstruiranja upitnika za mjerenje faza umirovljenja u preliminarnom dijelu istraživanja korišten je strukturirani intervju. Ispitano je 76 umirovljenika oba spola s različito dugim mirovinskim stažem. Na osnovi transkripata diktafonom registriranih odgovora izvršena je analiza pri kojoj su izdvojene tvrdnje koje su navodili naši ispitanici, a koje su istraživači i pomoćnici u ispitivanju konsenzusno prepoznali kao one koje se odnose na neku od Atchleyevih faza. Tim je tvrdnjama troje autora ovog rada dodalo i neke nove pa je na taj način formirana lista od 65 tvrdnji kojima su pridružene pet-stupnjevite opisne skale Likerova tipa. Na njima su ispitanici trebali procijeniti da li se tvrdnja *u potpunosti na njih ne odnosi* (1) odnosno (5) ako se tvrdnja *na njih potpuno odnosi*.

Glavno istraživanje

Ispitanici

U ispitivanju je sudjelovalo 196 umirovljenih osoba s područja Hrvatske i BiH. Ispitanici su bili širokog raspona kronološke dobi (40 do 90 godina), ali su svi imali status umirovljenika koji je bio definiran time da nisu u radnom odnosu i da imaju svoje prvo i osnovno umirovljeničko pravo, a to je da imaju primanja iz mirovinskog fonda u obliku mirovinskih primanja. U vrijeme ispitivanja ispitanici su se nalazili u prijevremenoj ili redovitoj mirovini. Iz istraživanja su isključeni oni umirovljenici koji su, prije nego što su ostvarili svoja umirovljenička prava, neko vrijeme proveli na burzi rada čekajući određenu dobnu granicu da bi mogli ostvariti svoja umirovljenička prava. Pretpostavka je bila da bi rezultati tih ispitanika mogli utjecati na rezultate do kojih se željelo doći, a koji pretpostavljaju određene faze, tj. procese koji su možda nešto drugačiji kod onih koji su prije umirovljenja neko vrijeme proveli na burzi rada.

Instrumenti

U ispitivanju korišten je upitnik koji je sadržavao pitanja o dobi, spolu, bračnom statusu ispitanika, njihovu financijskom stanju, zdravlju, radnom stažu, okolnostima i trajanju umirovljenja, kao i formirana lista od 65 tvrdnji o procesu umirovljenja. Zbog naših daljnjih istraživačkih potreba u upitnik je uvrštena Dienerova skala zadovoljstva životom kao i skale neuroticizma i ekstraverzije iz skraćene forme Goldbergova upitnika za mjerenje petfaktorskog modela ličnosti.

Postupak

Ispitanici su posjećivani u svojim domovima. Nakon upoznavanja sa svrhom ispitivanja ponuđen im je upitnik samo ako su izrazili spremnost da sudjeluju u ispitivanju. Pri tome su zamoljeni da ga za nekoliko dana ispune jer će ga ispitivač doći preuzeti. Ako je neka starija osoba izrazila želju da joj ispitivač čita pitanja i bilježi odgovore (zbog slabog vida, brzog zamaranja...), ispitivač je to i učinio. Na osnovi prethodno provedenih istraživanja pokazalo se da takav način prikupljanja odgovora nema utjecaja na dobivene rezultate.

Rezultati

Pri unosu podataka prikupljenih upitnikom utvrđeno da su četiri upitnika nevrijedeća jer je bilo više od 10 posto čestica na koje ispitanici nisu odgovarali zaokruživanjem odgovora. Deset upitnika nije vraćeno pa su analizama podvrgnuti podaci 181 ispitanika. U Tablici 1 prikazuju se njihovi demografski podaci. Valja napomenuti da među demografskim podacima ima ispitanika koji nisu ispunili podatak o svojoj životnoj dobi, ali su njihovi upitnici uključeni u analize jer su ostali dijelovi upitnika bili ispravno ispunjeni.

Podaci prikupljeni pomoću liste tvrdnji o fazama umirovljenja podvrgnuti su eksploratornoj faktorskoj analizi pomoću metode zajedničkih faktora. Faktorske analize pokazale su da je moguće govoriti o pet faktora (supskala) koji se odnose na faze pripreme, medenog mjeseca, razočaranja, stabilnosti i terminalne faze. Svaka supskala podvrgnuta je eksploratornoj faktorskoj analizi metodom zajedničkih faktora uz Guttman-Kaiserov kriterij ekstrakcije faktora s vrijednošću karakterističnog korijena većom od 1, a za procjene komunaliteta korišten je multipli R^2 . Rezultati faktorskih analiza i analiza čestica prikazuju se u tablicama 2-6.

Tablica 1. Demografske značajke uzorka umirovljenika (N = 181)

Table 1. Demographic features of retiree examples (N = 181)

	Dobne kategorije – Age category	40-49	50-59	60-69	70-92
Spol Gender	Broj muških ispitanika <i>Number of male examinees</i>	17	20	41	24
	Broj ženskih ispitanika <i>Number of female examinees</i>	10	26	27	6
Bračno stanje Marital status		u braku <i>married</i>	razvedeni <i>divorced</i>	udovci <i>widow(er)</i>	samci <i>single</i>
	Broj muških ispitanika <i>Number of male examinees</i>	105	1	1	1
	Broj ženskih ispitanika <i>Number of female examinees</i>	47	4	17	5

Tablica 2. Rezultati faktorske analize i analize čestica za fazu pripreme

Table 2. Factor analysis and 'preparation phase' item analysis results

ČESTICA – ITEM	F	r_{it}
3. Čitao sam stručne knjige o umirovljenju. <i>3. I have read professional books on retirement</i>	-0,478	0,398
4. Raspitivao sam se o pravima umirovljenika prije umirovljenja. <i>4. I have made enquiries on retiree rights before retirement.</i>	-0,720	0,607
11. Prije umirovljenja sam pričao s prijateljima umirovljenicima o životu u mirovini. <i>11. I have spoken of retiree life with retiree friends before retiring.</i>	-0,542	0,493
18. Razmišljao sam o tome kako ću provoditi slobodno vrijeme u mirovini. <i>18. I have thought of how to spend my free time during retirement</i>	-0,404	0,356
36. Prije umirovljenja sam pratio promjene u radnom zakonodavstvu koje se odnosi na umirovljenička prava. <i>36. I have followed legislature changes on retiree rights before retiring.</i>	-0,698	0,572
47. Prije odlaska u mirovinu savjetovao sam se sa stručnim osobama. <i>47. I have taken counsel with experts before retiring.</i>	-0,605	0,489
51. Neposredno prije umirovljenja počeo sam pratiti emisije na TV-u i čitati članke u novinama čiji sadržaj je bio namijenjen umirovljenicima. <i>51. Immediately before retiring, I started following TV programs and newspaper articles whose contents were dedicated to retirees</i>	-0,402	0,358
Vrijednost karakterističnog korijena – Feature root value	2,217	
Postotak objašnjene varijance – Described variable percentage	31,67	,750

Iz Tablice 2 može se uočiti da sve čestice imaju zadovoljavajuće faktorsko zasićenje kao i korelacije s ukupnim rezultatom, uz zadovoljavajuće visoku pouzdanost tipa unutarnje konzistencije (Cronbach alpha iznosi .750).

Nakon izbacivanja čestica koje su imale nezadovoljavajuća faktorska zasićenja i korelacije s ukupnim rezultatom ("Imam dobre odnose s bivšim

radnim kolegama") pokazalo se da preostale čestice tvore supskalu zadovoljavajuće pouzdanosti tipa unutarnje konzistencije Cronbach alpha (Tablica 3).

Iz Tablice 4 je vidljivo da se – unatoč nešto manjem broju čestica koje ulaze u faktor koji identificira *razočaranja* – na kraju pokazala zadovoljavajuće visoka pouzdanost tipa unutarnje konzistencije.

Tablica 3. Rezultati faktorske analize i analize čestica za fazu *medenog mjeseca*
Table 3. Factor analysis and "honeymoon phase" item analysis results

ČESTICA – ITEM	F	r_{it}
5. Nakon umirovljenja sam mnogo sretniji nego dok sam radio. 5. <i>I am much happier after retiring than while working.</i>	-0,570	0,483
8. Nezadovoljan sam svojom financijskom situacijom. 8. <i>I am unsatisfied with my financial situation.</i>	-0,501	0,384
28. Zadovoljan sam svojom financijskom situacijom. 28. <i>I am satisfied with my financial situation.</i>	-0,623	0,509
48. Život u mirovini mi je manje stresan nego dok sam radio. 48. <i>My retiree life is less stressing than my working life.</i>	-0,409	0,346
53. Ostvarili su mi se planovi koje sam imao za svoj umirovljenički život. 53. <i>My retiree plans have been realized.</i>	-0,669	0,545
56. Umrovljenje sam doživio kao odmor za zaslužen rad. 56. <i>I have experienced retirement as a deserved vacation.</i>	-0,457	0,365
Vrijednost karakterističnog korijena <i>Feature root value</i>	1,789	
Postotak objašnjene varijance <i>Described variable percentage</i>	29,82	,706

Tablica 4: Rezultati faktorske analize i analize čestica za fazu *razočaranja*
Table 4. Factor analysis and "disappointment phase" item analysis results

ČESTICA – ITEM	F	r_{it}
10. Mislim da način na koji državne institucije tretiraju umirovljenike nije pravedan. 10. <i>I think that government institutions are not just in retiree treatment</i>	-0,711	0,551
12. Mislim da bi umirovljenici trebali imati više povlastica (popust za putne karte, sniženje za kazališne karte...) 12. <i>I think retirees should have more privileges (travel tickets discount, theatre tickets price reduction...)</i>	-0,676	0,534
33. Razočaran sam odnosom čitavog društva prema umirovljenicima. 33. <i>I am disappointed in the entire society's relation towards retirees.</i>	-0,631	0,509
Vrijednost karakterističnog korijena <i>Feature root value</i>	1,361	
Postotak objašnjene varijance <i>Described variable percentage</i>	45,37	,712

Supskalu koja se odnosi na fazu stabilnosti karakterizira nešto veći broj čestica sa zadovoljavajućim faktorskim zasićenjima. Pouzdanost te supskale najveća je u usporedbi s drugim supskalama (Cronbach alpha iznosi 0,83).

Iz Tablice 6 može se vidjeti da sve čestice koje u konačnici čine supskalu terminalne faze umirovljenja, imaju zadovoljavajuća faktorska zasićenja kao i korelacije s ukupnim rezultatom.

Tablica 5. Rezultati faktorske analize i analize čestica za fazu stabilnosti
 Table 5. Factor analysis and "stability phase" item analysis results

ČESTICA – ITEM	F	r _{it}
1. Imam aktivnosti kojima se često bavim. 1. <i>I am engaged in regular activities</i>	-0,551	0,495
2. U mirovini se bavim aktivnostima za koje prije nisam imao vremena. 2. <i>As a retiree, I am engaged in activities I have never had time for.</i>	-0,641	0,590
7. U mirovini sam uspješniji nego što sam mislio da ću biti dok sam radio. 7. <i>I am more successful as a retiree than as an employee.</i>	-0,433	0,415
9. U mirovini više vremena posvećujem svojoj obitelji. 9. <i>As a retiree, I have more time for my family.</i>	-0,404	0,382
13. Od kada sam u mirovini, osjećam se beskorisno. 13. <i>I feel useless as a retiree.</i>	0,400	0,328
16. Bavljenje mojim aktivnostima predstavlja mi zadovoljstvo. 16. <i>My activities are my satisfaction.</i>	-0,725	0,651
17. Moje zaposlenje me odvajalo od obitelji. 17. <i>My work separated me from my family.</i>	-0,309	0,301
18. Razmišljao sam o tome kako ću provoditi slobodno vrijeme u mirovini. 18. <i>I thought of how to spend my free time when retired.</i>	-0,415	0,394
24. Bavim se aktivnostima kojima sam se htio baviti dok sam radio. 24. <i>I am engaged in activities that I wanted to do when employed.</i>	-0,470	0,446
32. Moje aktivnosti ispunjavaju mi slobodno vrijeme. 32. <i>My activities take up my free time.</i>	-0,687	0,592
34. Važno mi je da u mojim aktivnostima sudjeluju i meni bliske osobe. 34. <i>It is important that people close to me are also engaged in my activities.</i>	-0,416	0,344
37. Od umirovljenja imam bolje odnose sa svojim ukućanima. 37. <i>Many relationships with my household members have improved since retirement.</i>	-0,325	0,316
40. Od umirovljenja teško mi je naći zadovoljavajuću dnevnu rutinu. 40. <i>It is difficult to find a satisfying daily routine since retirement.</i>	0,450	0,397
44. Zadovoljan sam načinom na koji provodim svoje slobodno vrijeme. 44. <i>I am satisfied with how I spend my free time.</i>	-0,619	0,557
62. Imam aktivnosti kojima se svakodnevno posvećujem i bavim. 62. <i>I am engaged in daily activities.</i>	-0,622	0,552
Vrijednost karakterističnog korijena – <i>Feature root value</i>	3,963	
Postotak objašnjene varijance – <i>Described variable percentage</i>	26,42	,827

Tablica 6. Rezultati faktorske analize i analize čestica za terminalnu fazu
 Table 6. Factor analysis and terminal phase item analysis results

ČESTICA – ITEM	F	r _{it}
20. Nisam više sposoban i fizički moćan kao dok sam radio. 20. <i>I am not physically capable and strong as when I used to work.</i>	-0,536	0,442
26. Nakon što sam obolio, promijenio sam dotadašnji način ishrane. 26. <i>After my illness I have changed my nutritional habits.</i>	-0,609	0,469
39. Moj dnevni raspored rada odvija se uvijek na isti način. 39. <i>My daily working schedule has not changed.</i>	-0,353	0,312
43. Mislim da za mene više nisu važne nikakve odgovornosti. 43. <i>I think that responsibilities are not important to me any more.</i>	-0,396	0,354
46. Zbog zdravstvenih problema ne mogu raditi stvari koje bih htio. 46. <i>Due to health problems, I cannot do what I would like to.</i>	-0,705	0,554

58. Otkad sam u mirovini, osjećam da se moram prilagoditi prilikama i situacijama koje je donijela mirovina. 58. <i>Since I am retired, I feel I have to adjust to the conditions and situations that retirement has brought about.</i>	-0,519	0,476
66. Moja glavna svakodnevna preokupacija je osobno zdravlje. 66. <i>My main daily preoccupation is my health.</i>	-0,529	0,456
67. Otkad sam u mirovini, osjećam da se moram pomiriti s prilikama i situacijama koje je donijela mirovina. 67. <i>Since retirement, I feel I have to accept the conditions and situations that it has caused.</i>	-0,389	0,373
Vrijednost karakterističnog korijena – <i>Feature root value</i>	2,138	
Postotak objašnjene varijance – <i>Described variable percentage</i>	26,73	,734

Tablica 7. Rezultati t-testova usporedbe prijevremeno/redovito umirovljenih osoba, te dobrovoljno/prisilno umirovljenih osoba

Table 7. T-test comparison results of earlier/regular retirees, and voluntary/compulsory retirees with regards to the different retirement phases

	Usporedba prijevremeno i redovito umirovljenih osoba <i>Regular and earlier retirees' comparison</i>					Usporedba dragovoljno i prisilno umirovljenih osoba <i>Voluntary and compulsory retirees' comparison</i>				
	M Prijev. <i>Earlier</i>	M Redovito <i>Regular</i>	t-test	df	p	M Dragov. <i>Voluntary</i>	M Prisilno <i>Compulsory</i>	t-test	df	p
Faza pripreme <i>Preparation phase</i>	16,42	17,69	-1,458	179	0,147	17,05	16,51	0,594	173	0,553
Faza medenog mjeseca <i>Honeymoon phase</i>	18,11	20,19	-3,669	179	0,000	19,51	17,27	3,702	173	0,000
Faza razočaranja <i>Disappointment phase</i>	12,39	11,46	2,216	179	0,028	11,88	12,67	-1,788	173	0,076
Faza stabilnosti <i>Stability phase</i>	48,42	50,02	-1,283	179	0,201	49,57	47,38	1,655	173	0,100
Terminalna faza <i>Terminal phase</i>	27,19	26,99	0,221	179	0,825	26,89	27,70	-0,869	173	0,386

I napokon, u Tablici 7 prikazuju se rezultati t-testova usporedbe prijevremeno/redovito, te dobrovoljno/prisilno umirovljenih osoba s obzirom na različite faze umirovljenja. Iz tablice je vidljivo da u oba slučaja značajne razlike postoje u fazi medenog mjeseca, dok su prijevremeno umirovljene osobe razočaranije u odnosu na redovito umirovljene osobe.

Rasprava

Rezultati faktorskih analiza potvrdili su postojanje pet faktora, tj. faza iz Atchleyeva modela, i to: faze pripreme, faze medenog mjeseca, faze razočaranja, faze stabilnosti i terminalne faze. Nije potvrđena faza reorijentacije već je identificiran faktor radne reaktivacije bez ponovnog zaposlenja sa svrhom zarađivanja za život. Tipična

tvrdnja u tome faktoru glasi "Aktivnosti kojima se bavim, meni osobno financijski pridonose". Pretpostavili smo da je taj specifični faktor posljedica preranih i prisilnih umirovljenja zbog turbulencija koje pogađaju naše društvo posljednjih petnaestak godina. Dok se u stranoj literaturi nalazi da su prijevremena umirovljenja povezana s traženjem i nalaženjem posla, pa čak i s izgradnjom nove karijere, naše skupine redovitih i prijevremenih ispitanika ne razlikuju se u rezultatima postignutima na skali reaktivacije. To je vjerojatno zato što i jedni i drugi imaju nedostatne mirovine i egzistencijalne probleme koje rješavaju nekim radnim aktivnostima, ali ne i novim zaposlenjem jer je ono nedostupno prijevremeno umirovljenima od kojih su neki i umirovljeni kao «višak» radne snage pri raspadu tvrtki u kojima su radili.

Kod ostalih pet faza iz Atchleyeva modela može se uočiti da su deskriptori nekih od tih faza ponešto drukčiji od Atchleyevih opisa. *Fazu predumirovljenja (pripreme)* (Tablica 2) prema autoru modela karakterizira planiranje i intenzivno razmišljanje o aktivnostima kojima će se osoba u mirovini baviti, dok je u naših ispitanika bilo ključno raspitivanje kod umirovljenika i stručnjaka o pravima, zakonskim rješenjima i izgledima ili informiranje preko pisanih i elektroničkih medija. Te razlike u sadržaju priprema naših umirovljenika u odnosu na američke vjerojatno su uvjetovane neprestanim promjenama zakonodavstva koje regulira ova pitanja, ali i činjenicom da je informiranje zaposlenih u nas potpuno neorganizirano. *Fazu medenog mjeseca* prema Atchleyevu opisu označava euforija zbog mogućnosti obavljanja željenih aktivnosti, zbog putovanja za koja ranije nije bilo vremena i sl. Kod naših umirovljenika (Tablica 3) ovu fazu opisuju tvrdnje koje se odnose na usporedbe vremena prije i poslije umirovljenja, u smislu da su mnogo sretniji nego kad su radili, da žive manje stresno i da uživaju u odmoru od rada. U terminima teorija starenja čini se da faza medenog mjeseca u američkih umirovljenika govori u prilog teoriji aktiviteta,^{6,7} odnosno teoriji kontinuiteta,^{8,9} koja predstavlja svojevrsnu ekstenziju teorije aktiviteteta. Naši rezultati govore u prilog teorije povlačenja.¹⁰ Međutim, treba istaknuti da postoje nalazi¹¹ kako je u američkih umirovljenika nizak socio-ekonomski status bio ograničavajući faktor u aktivnom provođenju slobodnog vremena nakon prijelaza u mirovinu, pa i kasnije, kao i da je jedan dio umirovljenika sklon fazu medenog mjeseca provoditi po modelu R i R (*engl. rest and relaxation*). *Fazu razočaranja*

(Tablica 4) prema autoru modela opisuje nezadovoljstvo zbog neostvarenih planova i maštanja o umirovljeničkim danima, dok u nas ovu fazu opisuju tvrdnje koje se odnose na kritiku društvenih institucija zbog nepravednih mirovina i zbog nedostatnih povlastica (u zdravstvu, prometu i sl.). Naši su ispitanici razočarani odnosom društva prema njima. *Fazu stabilnosti* (Tablica 5) Atchley opisuje kao stvaranje i ostvarivanje dugoročnih planova, učvršćenje odabranih aktivnosti, zadovoljavajuće korištenje slobodnog vremena, što je vrlo slično tvrdnjama koje opisuju ovu fazu kod naših umirovljenika. *Terminalna faza* (Tablica 6) kod naših se ispitanika u sadržaju deskriptora najmanje razlikuje od Atchleyeva opisa. Tvrdnje se više ne odnose na zaokupljenost ulogom umirovljenika, nego na osobna fizička, zdravstvena i socijalna ograničenja (nepokretnost, bolest i sl.). Vjerojatno su biološki procesi starenja odgovorni za identičnost u sadržaju terminalne faze umirovljenja kod američkih i naših ljudi, kao što su procesi razvoja personalnog integriteta odgovorni za veliku sličnost faze stabilnosti. Kakve god bile okolne prilike, ljudi se na kraju prilagode ulozi umirovljenika. Ostale faze više su određene društvenim i kulturnim uvjetima u kojima ljudi provode svoj radni vijek kao i svoje umirovljeničke dane. Čini nam se da razlike u fazama medenog mjeseca i razočaranja indiciraju na bolji materijalni položaj umirovljenika kao i na veću individualističku orijentaciju američkih umirovljenika.

Drugi cilj ovog rada bio je provjeriti postoje li razlike u rezultatima na skalama koje mjere identificiranih šest faza umirovljenja s obzirom na uvjete pod kojima su ispitanici umirovljeni. U Tablici 7 vidi se da postoje značajne razlike između redovito i prijevremeno umirovljenih na skalama koje mjere faze medenog mjeseca i razočaranja. Redovito umirovljeni imaju značajno *više* rezultate na skali medenog mjeseca i značajno *niže* rezultate na skali razočaranja u usporedbi s prijevremeno umirovljenima. U našim daljnjim analizama pokušat ćemo utvrditi koje socio-demografske i osobne značajke mogu objasniti ove razlike. Rezultati su sukladni s nalazima o negativnim psihološkim efektima prijevremenog umirovljenja kad je ono uvjetovano lošim zdravljem¹² ili kad je bilo prisilno¹³. Efekti dragovoljnog, odnosno prisilnog umirovljenja značajni su samo kod faze medenog mjeseca. Oni koji su prisilno umirovljeni imaju značajno niži rezultat na skali koja mjeri tu fazu. Iz vrijednosti t-testova vidi se tendencija prema značajnoj razlici i na skali razočaranja, što bi trebalo provjeriti na većem uzorku ispitanika.

Literatura

1. Schultz KTS, Taylor MA, Morrison RF. Work related attitudes of naval officers before and after retirement, *Int J Aging Hum Dev.* 2003;57:259-274.
2. Feldman DC. The decision to retire early: A review and conceptualization. *Acad Manage Rev.* 1994;19:285-311.
3. Spiegel PE, Schultz KS. The influence of preretirement planning and transferability of skills on Naval's officers retirement satisfaction and adjustment. *Mil Psychol.* 2003;15:284-306.
4. Atchley RC. *The social forces in later life* (2nd ed.). Belmont CA: Wadsworth; 1977.
5. Atchley RC. *Social forces and aging* (9th ed.). Belmont CA; Wadsworth; 2000.
6. Friedman E, Havighurst RJ, eds. *The meaning of work and retirement*, Chicago: University of Chicago Press; 1954.
7. Havighurst RJ. Successful aging. U: Williams RH, Tribbits C, Donohue W (eds.). *Processes of aging*, New York: Atherton; 1963; str. 299-320.
8. Maddox GL. Persistence of lifestyle among the elderly: A longitudinal study of patterns of social activity in relation to life satisfaction. U BL. Neugarten, ed. *Middle age and aging*, Chicago: University of Chicago Press; 1968:181-183.
9. Atchley RC. A continuity theory of normal aging. *Gerontologist.* 1989;29:183-190.
10. Cumming E, Henry W. *Growing old: A process of disengagement*. New York: Basic Books; 1961.
11. Atchley RC. Retirement: Leaving the World of Work. *Annals: AAPSS.* 1982;464:120-131.
12. Palmore EB, Burchett BM, Fillenbaum GG, George LK, Wallman LW. *Retirement: Causes and consequences*, New York: Springer; 1985.
13. Herzog AR, House JS, Morgan JN. Relation of work and retirement to health and well-being in older age. *Psychol Aging.* 1991;6:202-211.